

pathos the speaker shows that he shares the emotional state of the audience. Usually, pathos is an important element of the main layout. It helps the speaker to appeal not only to the minds of the listeners, but also to their emotions. The elements of pathos often occur in the concluding part of a speech as with their help the speaker expresses his hope for further collaboration with the listeners. Aristotle says that pathos is a means for creating listeners' mood.

Logos is the arguments of the speaker. This element helps to appeal to the minds of the listeners. Logos, as a matter of fact, is used to inform facts and explain statistics. Still, not all the arguments presented in the logos are reliable. In some cases, political discourse is based on unreliable data in order to achieve certain political aims. Thus, logos can be defined not only as an element of objective argumentation (which is usually the case with scientific works), but also as a powerful means of influencing the minds of listeners. Logos is the basic element of the content of a political speech. Logos is the core of the main layout in the political discourse. Logos is traditionally defined as a proof based on the laws of the rational persuasion of the listeners.

In conclusion, it should be mentioned that political discourse is clearly structured. From the perspective of organizing material in a speech, its main elements are introduction, main layout and conclusions. Ethos, pathos and logos, as mentioned in Aristotle's "Rhetoric", contribute to the content of speech. They help to influence the minds of audience as well as their emotional sphere. Each structural element has its typical linguo-stylistic peculiarities which will be analyzed in our further research.

REFERENCES

1. Звонська Л. Л. Навчально-методична розробка «Антична риторика» / Л. Л. Звонська. – К. : НКУ імені Тараса Шевченка, 2001.
2. Нагорська Т. В. Структура текстів політичних промов В. Черчіля: лінгвориторичний підхід / Т. В. Нагорська // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 110. – Т. 2. – С. 54 – 56.

УДК: 821.161.2Руч.+821.161.2Кул.]:82...А/Я 1/7.092

¹Наместюк С. В., ²Зазуля І. В.

¹Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
²ВДНЗУ «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці
**ЧОРТОВА ДЮЖИНА ГЕРОЇВ ТА ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА
ОСОБЛИВІСТЬ БУЛГАКІВСЬКИХ ПРОДОВЖЕНЬ**

Використання традиції в літературі – це певна спроба пережити заново, зовсім у новому духовному контексті глибинні зв'язки віддалених епох. Ми обрали одним із питань булгаківську проблемно-тематичну орієнтацію, оскільки вона потребує ґрунтовного вивчення. Задля повного розкриття цієї проблематики в нас виникла зовсім не нова, але в цьому аспекті досить продуктивна ідея розширити обрії розкриття традиції в Булгакова та булгаківської традиції у творчості сучасних письменників. Звісно і безперечно, базовим у розкритті цього питання став неперевершений роман «Майстер і Маргарита», а відтак, завданням даної розвідки є віднайти чуже слово у творі генія та з часом помітити тінь великого майстра в сучасних авторів. Адже в процесі наших досліджень виявилось, що майстерність Булгакова із вдячністю переймали такі видатні письменники як Гарсія Маркес, Айтматов, Андаїк, а прийом часового зміщення стає лейблом у світовій літературі.

Ключові слова: літературний матеріал, булгаківська традиція, продовження, лейбл.

The use of tradition in literature is a definite attempt to survive again, completely in the new spiritual context, the deep connections of remote epochs. We have chosen one out of the issues of Bulgakov problem-thematic orientation because it requires a thorough study. The full disclosure of this issue, is not completely new, but in this context, it is quite a productive idea to expand the horizons of revealing the tradition of Bulgakov and the Bulgakov tradition in the works of contemporary writers. Of course, the undisputed basis in the disclosure of this issue was the unsurpassed novel «Master and Margarita», and therefore, the aim is to find in this masterpiece the possibility for us to find someone else's word in the work of the genius and eventually notice the shadow of a great master by modern authors. Indeed, in the course of our research, it turned out that Bulgakov's mastery with gratitude was taken over by such outstanding writers as Garcia Marquez, Aitmatov, Apadyak, and the time shifting technique becomes a label in world literature.

Key words: literary material, Bulgakov's tradition, continuation, label.

Использование традиции в литературе - это определенная попытка пережить заново, совсем в новом духовном контексте глубинные связи отдаленных эпох. Мы выбрали одним из вопросов булгаковскую проблемно-тематическую ориентацию, поскольку она требует тщательного изучения. Для полного раскрытия данной проблематики у нас возникла отнюдь не новая, но в этом аспекте достаточно продуктивная идея расширить горизонты раскрытия традиции у Булгакова и булгаковской традиции в творчестве современных писателей. Конечно и бесспорно, базовым заданием в раскрытии этого вопроса стал непревзойденный роман «Мастер и Маргарита», этот шедевр дал возможность найти чужое слово в произведении гения и со временем заметить тень великого мастера в современных авторов. Ведь в процессе наших исследований оказалось, что мастерство Булгакова с благодарностью перенимали такие выдающиеся писатели как Гарсия Маркес, Айтматов, Андайк, а прием временного смещения становится лейблом в мировой литературе.

Ключевые слова: литературный материал, булгаковская традиция, продолжение, лейбл.

Наступні два представники-послідовники Булгакова – В. Ручинський та В. Куліков зацікавили нас тим, що вони повною мірою розкривають питання продовжень згідно з теорією ТСО. У В. Ручинського головним героєм є сам роман «Майстер і Маргарита». Письменник не просто орієнтується на авторитет генія, а й робить спробу завершити роман. У романі-продовженні «Повернення Воланда, або Нова Дияволіада» ми прослідкували змістові тотожності, використання булгаківського прийому сюжету в сюжеті, використання елементів магічного реалізму, тотожності на рівні цитації та генетично споріднені образи, крім того, в романі відкривається галерея образів прототипних інфернальних персонажів та висвічується питання міфопоетики мотивів [3].

Семантична поліфонія традиційних сюжетів, образів і мотивів у загальнокультурному контексті дозволяє їм комбінуватися з різноманітними структурно-семантичними формами, а читачеві – розгледіти в новому творі «руку вчителя». Усе це повною мірою стосується й В. Ручинського, який становить собою багатошаровий і багатогранний твір, де з легкістю можна прочитати

послання з минулого – від легенди до Гоголя, від Гете до Булгакова. При цьому, нові твори мають тенденцію до змін, але залишаються пізнаваними.

Розкриваючи тему продовжень, неможливо не помітити беззаперечний факт стилізаторських, упертих спроб продовження булгаківського шедевр. Художня значимість і популярність роману уможлиблюють ці спроби та зміцнюють їхню популярність. Слід зазначити, що роман «Майстер і Маргарита» дивним чином, так би мовити, «відкритий» для різноманітних продовжень. Композиція роману, хронологічна структура і частотність повторюваності персонажів дають можливість авторам творити власні продовження, які значною мірою відходять від прототипу. Перенесення загальновідомих персонажів і диявольського почту видозмінює сюжет, але при цьому не допускає стерти з нього сліди булгаківського генія. Власне, схожі процеси відбуваються і у В. Кулікова (тверський журналіст 1955 року народження). Події його роману «Перший із перших, або Дорога з Лисої гори» (1995) розгортаються у Твері в середині 1990 років. На відміну від схожого роману В. Ручинського, який продовжує «Майстер і Маргариту», в якого «єршалаїмські сцени» не втілилися в життя, роман В. Кулікова може претендувати на статус філософського роману з претензійним продовженням «єршалаїмських сцен».

Роман В. Кулікова «Перший із перших, або Дорога з Лисої гори» є продовженням подієвої схеми роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита». Як стверджує сам автор, написати продовження булгаківського роману він вирішив давно. Прочитавши на одному диханні геніальний роман, він назавжди переповнився непереборною тугою від того, що великий роман закінчився і що він уже ніколи не дізнається нічого нового про його героїв. Роман «Перший із перших, або Дорога з Лисої гори» продовжує роман М. Булгакова. Саме продовжує, а не переробляє його на новий лад. Письменник зробив спробу продовжити життя булгаківських героїв, які стали своєрідним літературним лейком. У цьому романі спостерігається використання різноманітних традиційних структур, а сюжетно-композиційна та проблемно-тематична своєрідність твору значною мірою орієнтується на розкриття євангельських притч, які ускладнюються за рахунок змін параметрів хронотопу і використання часових анахронізмів.

Використовуючи роман «Майстер і Маргарита», ми дослідили не тільки тотожності на рівні цитації у двох авторів, а й розкрили зміст геніально твору із його підтекстами.

Наступна таблиця підтверджує те, що вищеназвані романи беззаперечно можуть претендувати на звання романів-продовжень булгаківського шедевр.

Булгаківський персонаж/прототип		Ручинський	Куліков
1	Ієшуа Га Ноцрі		Дикообразцев, Іоан, Вар-Равван, Ієшуа
2	Майстер	Якушкін	Кавалер
3	Маргарита	Валерія Гряжська	Дама, Маргарита Михайлівна
4	Воланд	Воланд	«Він», Мессір, Девеліш Імп
5	Коров'єв (Фагот)	Коров'єв	Чигіз
6	Азazelло	Азazelло	Поцелуєв
7	Бегемот	Бегемот	Сориніс

8	Гелла	Гелла	Гелла
9	Берліоз	Шуртяєв	Заваркін
10	Бездомний	Євдакков	Охламович
11	Лиходєєв	Шуртяєв	
12	Фріда		Фріда
13	Понтій Пілат		Понтій
14	Воланд	Воланд	«Він», Мессір, Девеліш Імп

Отже, ця таблиця підтверджує те, що вищеназвані романи беззаперечно можуть претендувати на звання романів-продовжень булгаківського шедедру та вкотре підтверджують теорію традиційних структур А. Нямцу про генетично споріднений сюжетно-образний матеріал, який проходить шлях певної авторської міфотворчості, видозмінюється разом із потребами реципієнта, але все ж залишається впізнаваним.

Галерея булгаківських героїв у продовженні В. Ручинського наділена прототипічною структурою, тоді як герої В. Куликова генетично сходять до булгаківських прототипів, але вони зазнали значних складних аксіологічних та онтологічних трансформацій, що пояснюється тим, що продовження цього автора складніше за своїми ідейно-тематичними і сюжетно-образними структурами.

Продовження – це форма функціонування традиційного сюжетно-образного матеріалу, яка зародилася ще за часів античності. Автори проаналізованих романів-продовжень перш за все орієнтуються на енігматичну та авторитетну постать Булгакова. Вони спробували завершити геніальний роман, а відтак, включити його в єдиний літературно-міфологічний континуум. При цьому, В. Ручинський у своєму творі орієнтується на розробку родієвого плану, а В. Куликов – на засвоєння традиціоналізованих колізій із розрахунком на нові соціально-ідеологічні потреби суспільства. В. Куликов не зобов'язує себе дотримуватися стійкого класичного зразка на відміну від В. Ручинського, який доводить загальновідому фабулу до логічного закінчення з точки зору сучасності, яка так чи інакше має на увазі значні зміни.

Суперечливий образ Майстра ми віднайшли в обох авторів продовжень. На нашу думку, булгаківський Майстер є відображенням самого письменника, чия трагічна доля лягла на папір і стала вічною. Булгаков описує в образі Майстра незатребуваного письменника, непристосованого до життя, який уміє лише кохати до безтями і перетворювати свої почуття, ідеї, відіння на літери. Тут розкривається проблема творчості й трагічності буття творця, тобто яскраве творче начало в людині, що дозволяє йому створювати геніальні речі й що викликає заздрість у нездар. У своєму романі «Перший із перших, або Дорога з Лисої гори» В. Куликов продовжує, переосмислює чи долає долю булгаківських персонажів. За всієї різноманітності можливих жанрових означень, роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» – це в першу чергу роман про письменника. Майстер. Хто ж переходується під його личиною? Геніальний письменник чи сутність самого автора? Розглянувши образ Майстра з точки зору М. Булгакова, перш за все ми бачимо «неприйнятого» генія, майстра пера, зрештою, самого автора. В. Куликов також дотримується стандартів образу, характерного для інтелектуального західноєвропейського роману, де головний герой передає характерні риси епохи прочитання самого роману. Він відображає стан митця сьогодення, але слід зазначити, що автор все ж таки наділяє «свого» Майстра ширшою свободою дій: «– Любимый, а ты хотя бы предполагаешь, хотя бы интуитивно чувствуешь, чем

кончиться роман? – спросила как бы между прочим Маргарита Николаевна, глядя на купола свечей сквозь бокал с вином. – Ты сам ведь говорил, что больше половины написал... Ну, то есть, сюжет идет к развязке. Я не права? – Ты как всегда права! – Но если так, то я... пока... не вижу, не понимаю, к чему же ты придешь. Чем все закончится? ... Сквозное действие возможно лишь одно. И знаешь, как называется? Вдох-но-ве-нье!.. И все. И боль- и боль- и больше ничего, как выразился один поэт. Чертовски талантливый, но слишком рано решивший не писать стихов» [3, с. 161].

Тобто йдеться про те, що Майстер В. Куликова наділений здатністю вирішувати долю решти героїв роману. Тут і постає питання, чи не описує автор через образ Майстра власне себе самого? Оскільки роман «Перший із перших, або Дорога з Лисої гори» побудовано на дзеркальному принципі, то його сюжетні лінії можна вважати варіаціями або певними пародіями одна на одну, де моральні переконання, докори сумління та власне сюжетна лінія тісно пов'язані з лінією Майстра. У цьому контексті, доречним було б згадати концепцію митців-романтиків про те, що герой роману завжди піднімається над світом та дійсністю. Тобто відбувається певне отождолення образу Майстра і самого автора. «Домалювавши» образ булгаківського Майстра, В. Куликов підводить читача до концепції творця. У цьому романі Майстра можна розглядати в трьох іпостасях: Майстер – письменник, Дикообразцев – директор кінофестивалю та власне сам автор, який рукою свого героя продовжує геніальний роман: «Бокалы их встретились, хрусталь воскликнул удивленно. Вино согрело кровь. – И все же, – хмель Маргариту Николаевну не брал, – скажи, любимый, а новые герои не могут появиться в романе? – Все может быть. – Допустим, в нем может появиться героиня? Колдунья, гадалка... Ну, такая вот... – Как ты? – он угадал с улыбкой совершенно беззаботной. Чуть смутившись, Маргарита Николаевна ответила не сразу. И в голосе ее звучала настороженность, когда она сказала: – Да, такая как, допустим, я! – Нет, – Кавалер ответил убежденно. – К чему? Пятна акварельного румянца легли на щеки Маргариты Николаевны. Она взяла бокал и стала катать его между ладоней. – Ну как «к чему»? Я ведь колдунья. Ты помнишь об этом? И я вполне могу в твоём романе появиться!.. Поверь, я буду вести себя послушно. Однако, слово даю, что действие разнообразно. Кавалер глядел на Даму с любовью: – Не сомневаюсь! Ты там такого начудишь, что придется и продолжение писать. ... Я там должна быть, милый. Подумай.» [3, с. 162].

Говорячи ж про булгаківського Майстра, слід зазначити, що він виступає як автор чотирьох глав історико-філософського змісту. Сказання про Христа і Понтія Пілата пише саме він, Майстер. Ніби за бажанням М. Булгакова, він викладає відому біблійну історію осудження і страти Христа настільки неперевірено, що в читача не виникає жодних сумнівів щодо її правдивості. Єршалаїмські та сучасні глави є самостійними, різними та в той же час вони взаємопов'язані. Вони становлять цілісність історії людства, його моральну еволюцію за останні дві тисячі років. XX століття стало вимагати від людства підбиття підсумків власного життя на лоні християнства. Булгаков скористався політичною ситуацією епохи, яка задалася метою створення нового світу і нової людини. Автор порівнює сучасне людство з людством часів Іешуа Га-Ноцрі. Підсумки ж ці зовсім не оптимістичні: «Ну что же, они – люди как люди. Любят деньги, из чего бы те ни были сделаны, из кожи ли, из бумаги ли, из бронзы или из золота. Ну, легкомысленны ... ну, что ж ... и милосердие иногда стучится в их сердца... обыкновенные люди. ... В общем, напоминают прежних... квартирный вопрос только испортил их» [1, с. 273]. Зрештою, цей роман – це бачення автором

суспільства в умовах радянського експерименту та відтворення біблійних подій; до речі, історія вийшла настільки правдивою, ніби М. Булгаков був тому живим свідком. Іешуа під пером Майстра перестає бути міфологічним персонажем. Він постає в іпостасі живої людини, здатної відчувати страх і фізичний біль, обурюватися і боятися смерті. Головною ж його рисою є поєднання незалежності розуму і духу. Саме такими ж якостями мусить володіти і Майстер, щоб створити такий потужний персонаж. Булгаківський Майстер дотримується тих самих істин, що й Іешуа. Він проповідує добро і справедливість, хоча сам не був смиренным і благочестивим. Його внутрішньої духовної волі вистачило б, аби піднятися на Голгофу.

Повертаючись до В. Куликова, слід додати, що на відміну від М. Булгакова, в якого Майстер фігурує як персонаж московських глав, у сучасного автора відбувається, так би мовити, дзеркальне відтворення подій. Майстер, якого він також називає Кавалером (а Маргариту – Дамою), є героєм, так би мовити, середнього пласту роману. Він ніби виконує роль автора-посередника, який будує власну розповідь на основі діалогів із Воландом і Маргаритою. Він, як і автор, дописує власний роман, тим самим вирішує долі решти героїв. Ці діалоги мають концептуальний характер, але вони потребують розшифрування. Тут важлива кожна деталь: традиційно-релігійний зміст концепту кольору, їхня поява у Твері, одяг, тощо: «Они возникли из зыбкого сизого облака, лишь на мгновение коснувшегося стертых бульжников городского сада и тут же исчезнувшего. Но оставившего после себя Даму и Кавалера. Одеты оба были престранно. Дорожные плащи ниспадали тяжелыми складками с плеч и до пят. Высокие ботфорты, перчатки с раструбами до локтей. Тугие кожаные пояса по бархату камзолов, кружевные воротники, смущенные собственной белизной. Короче, явившиеся выглядели совершенно чужими. И городу этому, и времени, и вообще. Чужими. Но, Господи-Боже ты мой, у скольких людей при взгляде на них радостная боль вонзилась бы в сердце! Сколько людей задохнулось бы от волнения, узнав их мгновенно! И не ошиблись бы, нет, не ошиблись. Ибо за последние пятьдесят с лишним лет герои, придуманные не нами, не изменились ничуть» [3, с. 1].

Роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» – це різнобічний роман. Він може трактуватися з точки зору будь-яких раціональних та ірраціональних побудов. Незважаючи на те, що геній розпоряджається долею Майстра (вводить його в контекст нестерпних духовних ерозій), він безсумнівно йому співчуває. Його Майстер є занадто «земним». Він не подолав власних «демонів», притаманних людській душі та плоті. Це виражається в тому, що він, так само як Орфей, «озирається» назад. Він озирається назад на власне земне життя і на свою грішну любов – Маргариту. Це підводить читача на класичний прецедент для світової літератури. За християнськими уявленнями, істинно віруюча людина, яка воліє отримати спасіння, не повинна повертатися до земних гріхів, її не повинна тяжіти земна любов. Майстер пригнічений зневірою та розпачем, він признається: «У мене більше немає жодних мрій та натхнення також немає... нічого навколо мене не цікавить, крім неї ... Мене зламали, мені нудно, і я хочу у підвал... Він мені ненависний, цей роман... Я занадто переніс заради нього» [1, с. 123]. Крім того, що він переступив через християнські канони, він ще й учиняє самогубство. Так, саме творчим самогубством можна назвати спалення роману, якому присвячене життя. Саме в момент, коли, за християнськими мірками, Майстер «не вартий спасіння», з'являється Воланд. Дії Майстра стали каталізатором

відродження сил зла, які допускають перевагу, яку Майстер дає любові та творчості, тим самим компенсуючи відсутність віри. Сили зла «нагороджують» його вічним спокоєм. Хоча, хіба це нагорода? Спокій – це не нагорода, це покарання для Майстра.

Щодо Майстра В. Куликова, який у романі фігурує під ім'ям Кавалер, то його прагнення до спокою сильніше за прагнення творити долі героїв. Куликов «витягає» його з середовища, в якому Булгаков подарував йому та коханій вічний спокій у старому будинку з венеціанським вікном та виноградом, який в'ється по стінах [3, с. 1], та пропонує йому завершати останній акт нескінченної дії на ім'я життя. І хоча за останні п'ятдесят років герой зовсім не змінився [3, с. 1], Кавалер розгублений силою, яка була йому дарована «Ним» – силою писати чужі долі: « – Вас пригласили, – лился голос от звезд, – на представление, абсурдное для тех, кто верит только самому себе и никогда не поднимает глаз от земли. Ибо все здесь произойдет так, как напишете вы. Как напише те, так и будет... Но вы сможете написать только то, что произойдет. Вам даются возможности истинного творца. Творите! Блестя возбужденно глазами, Кавалер спросил: – Я не могу отказаться от вашего предложения? – Нет. Поздно. Слова произнесены, а потому изменить что-либо уже невозможно. – Тогда ответьте, кто дает мне такие возможности? Вы? – И я тоже. Но я хочу знать, кто еще? – Имя его я произнести не могу. Но... – мессир демонстративно отвернулся к камину» [3, с. 1]. В. Куликов, як і М. Булгаков, звертається до теми взаємовідносин митця і суспільства. Він знову дає своєму майстру свободу творчої фантазії, знову занурює його у фантастичний світ, де сатана замислює новий бал, Іешуа потерпає від переслідувань римського легату, а незламне кохання б'є ключем та дарує прохолодну свіжість дивовижних відчуттів героям сучасних і Єршалаїмських глав.

Булгаков формує образ майстра, ліпить його та робить його безсмертним. Перейшовши всі етапи духовних метаморфоз, булгаківський майстер опиняється в руках Куликова вже сформованим і цілісним героєм. Щодо Булгакова, то майстра він створював на основі досвіду пращурів, тобто послуговувався традицією. На думку І. Л. Галінської, філософською основою роману «Майстер і Маргарита» та власне світогляду героїв є схема теорії трьох світів Г. Сковороди – земного, біблійного та космічного. Де перший світ – це люди, другий – біблійні персонажі, третій – Воланд зі своїм почтом [2].

Головний герой Булгакова – людина без імені. Він відрікається від нього двічі: спочатку, прийнявши прізвисько Майстра, яким його назвала Маргарита, вдруге – опинившись у клініці професора Стравінського, де перебуває як хворий під номером сто вісімнадцять із першого корпусу. У Куликова вже відомий нам Майстер – Кавалер не виступає в ролі головного героя. Він з'являється досить рідко та є невеликою ланкою, яка об'єднує сучасних і біблійних персонажів. У Булгакова Майстер уперше з'являється в романі в кінці одинадцятої глави і вже більш детально описується в тринадцятій. Булгаков характеризує його як людину «з гострим носом, стурбованими очима ... приблизно років тридцяти восьми». У Куликова Кавалер з'являється в першій главі як добре всім відомий персонаж, а в тринадцятій главі, яку називає «Безсилля автора», остаточно забирає у свого Майстра першість у романі та віддає всі повноваження Маргариті – Дамі. Саме вона мусить вирішити подальші долі героїв роману «Перший із перших, або Дорога з Лисої гори»: «Дама встала и заходила перед камином. Лицо ее было несчастным, прищуренные глаза не видели ничего вокруг. Остановившись перед Соринсом,

Дама спросила с затаенной надеждой, скрывать которую ей не удалось: – И что, никто другой тоже не в силах помочь им? Даже... мессир? Соринос ответил усмешкой многозначительной: – Мессир? Не думаю, что от его вмешательства им станет лучше, как этого хотите вы. Но... – Да! – Дама знала, что он скажет «но». Знала, чувствовала! Ибо как поверить в такое, что двум любящим людям помочь не может совсем никто? – Говорите, говорите, Соринос! Кто в состоянии что-то исправить? Назовите его, и я упаду ему в ноги! Так кто же? Соринос как выдохнул: – Вы. – Я? Пламя в камине встревоженно загудело. Словно эхо в пещере от тысячи голосов, разбуженных-тонким, но ясным лучиком света, упавшим из сумрачной высоты. – Я? – Дама смотрела в лицо Сориносу, но видел даль голубую бездонного неба, степь, залитую кровьюцветущих тюльпанов, и два силуэта, мужской и женский уходящие в степь, уходящие в небо» [3, с. 92].

Загалом прототипи булгаківських героїв у Куликова видалися складними і енігматичними. Не менш містичними є герої самого Булгакова. Адже небагато можна перелічити романів, які б викликали стільки обговорень. Нескінченними є суперечки щодо прототипів головних героїв, про джерела формування самого сюжету, про філософський та морально-естетичні принципи роману, про те, хто ж є головним героєм твору: Майстер, Воланд, Іешуа? М. О. Чудакова йде далі, розкриваючи питання прототипу Майстра. Майстер – це сам Булгаков, чи це Іешуа, або, можливо, Гоголь? Останній з тієї ж причини спалив свої рукописи та був істориком. З Гоголем також збігаються і фізіологічні риси героя – гострий ніс, жмут волосся тощо. З іншого боку, Майстер, як і Булгаков, знає п'ять іноземних мов та є письменником? Зрештою, Майстер несе світло людству, розкриваючи очі людям на моральні та духовні цінності, як і Іешуа [5]. Одним словом, стверджувати ми нічого не можемо. Зрозуміло те, що В. Куликов, як і решта послідовників Булгакова, використовує вже зрілий та сформований, усім відомий образ Майстра. Він нічого, крім імені та цілей, не змінює, залишаючи цілісний образ булгаківського спадку.

Отже, ми проаналізували в порівнянні булгаківського Майстра з Майстром В. Куликова. Слід зазначити, що послідовник великого генія дотримався у власному романі-продовженні всіх типових характеристик цього героя. Прийом «роман у романі» став формальною основою роману, хоча автор при цьому видозмінює географічну чіткість та різними способами моделює способи і форми осмислення опозиції «сучасність-біблійний час». Продовживши геніальний роман, автор прагне показати, наскільки кардинально змінилося уявлення про природу людини у світлі історії кінця ХХ століття. Тому роман «Перший із перших, або Дорога з Лисої гори» був спрямований на переосмислення даного типу роману і на відображення філософії свого часу.

Використовуючи роман «Майстер і Маргарита», ми дослідили не тільки тотожності на рівні цитації у двох авторів, а й розкрили зміст геніально твору з його підтекстами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгаков М. Избранные произведения: в 2 т. / Михаил Булгаков. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 1. – 748 с.
2. Галинская И. Л. Загадки известных книг / И. Л. Галинская. – М. : Наука, 1986. – 128 с.
3. Куликов В. Первый из первых, или Дорога с Лысой горы / В. Куликов // Продолжение романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита». – Тверь : Прометей, 1995. – 217 с.

4. Ручинский В. Возвращение Воланда, или Новая дьяволиада : роман / В. Ручинский. – Тверь : Россия – Великобритания, 1993. – 320 с.
5. Чудакова М. О. Булгаков и Гоголь / М. О. Чудакова // Рус. Речь. – 1979. – №2. – С. 38 – 48; №3. – С. 55 – 59.

УДК 378.578+579+632.938

Ніколаєва Н. М., Роженко І. В.

**ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава
ПРО ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА»**

Для системи освіти особливого значення набуває проблема професійного становлення працівників навчальних закладів. Нові запити суспільства вимагають наукового аналізу особистісних і професійних якостей працівників навчального закладу, мотивів управлінської діяльності. Специфіка ЗВО зумовлює визначення пріоритетного завдання: розвиток особистісних і професійних якостей працівників навчального закладу, розширення можливостей цього процесу завдяки підсиленню його цілісності, педагогічного аналізу функцій та особливостей їхнього професійного становлення.

Ключові слова: культура, аксіологічний, антропологічний, діалоговий, діяльнісний, емпіричний, етносоціологічний, соціологічний, сумативний, філософський підходи.

Для системы образования особое значение приобретает проблема профессионального становления работников учебных заведений. Новые запросы общества требуют научного анализа личностных и профессиональных качеств работников учебного заведения, мотивов управленческой деятельности. Специфика УВО способствует определению приоритетной задачи: развитие личностных и профессиональных качеств работников учебного заведения, расширение возможностей этого процесса благодаря усилению его целостности, педагогического анализа функций и особенностей их профессионального становления.

Ключевые слова: культура, аксиологический, антропологический, диалоговый, деятельный, эмпирический, этносоциологический, социологический, суммативный, философский подходы.

The problem of employees professional formation of educational institutions has particular importance for the education system. New demands of society require a scientific analysis of personal and professional qualities of an educational institution employees and management activity motives. The specificity of the HEE determines the definition of the priority tasks: the development of personal and professional qualities of the educational institution staff the expansion of the possibilities of this process due to the strengthening of its integrity, pedagogical analysis of functions and peculiarities of their professional formation.

Key words: culture, axiological, anthropological, dialogical, active, empirical, ethno-sociological, sociological, summatic, philosophical approaches.

Особливістю ХХІ ст. стала тенденція до формування полікультурного простору в умовах глобалізації та трансформації суспільства. Першим кроком до реабілітації нашого суспільства є осмислення сутності самого поняття «культура», і саме тому ця проблема стає дедалі актуальнішою.

Поняття «культура» розвивалось історично, і вперше, як зазначає В. Городяненко, почало використовуватись у Давньому Римі, де означало